

ÇÖKÜŞ:
FİNANSAL KRİZLERLE DOLU
BİR ON YIL DÜNYAYI
NASIL DEĞİŞTİRDİ?
ADAM TOOZE

VakıfBank Kùltür Yayınları: 0089
İktisat: 004

ÇÖKÜŞ:

**FINANSAL KRİZLERLE DOLU BİR ON YIL
DÜNYAYI NASIL DEĞİŞTİRDİ?**
ADAM TOOZE

Özgün Adı

Crashed:

How a Decade of Financial Crises Changed the World

Türkçesi

Ahmet Fethi Yıldırım

Genel Yayın Yönetmeni

Dr. Hüseyin Yorulmaz

Kapak Görseli ve Sayfa Uygulama

Faruk Özcan

Kitap Editörü

Dr. Volkan Hacıođlu

Son Okuma

Cemil Faruk Durmaz

VakıfBank Kùltür Yayınları

Büyükdere Caddesi

No: 97 – Kat 4

Şişli 34394 İstanbul

Telefon: 0 212 354 5730

www.vbky.com.tr – info@vbky.com.tr

Sertifika No: 40141

© Vakıf Pazarlama San. ve Tic. A.Ş., 2021

© Adam Tooze, 2018

All rights reserved

ISBN 978-605-7947-94-9

*Kitabın Türkçe yayın hakları VakıfBank Kùltür
Yayınları'na aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek
şartıyla yapılacak sınırlı alıntılar dışında, yayıncının
yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik
araçla çođaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali
hakları saklıdır.*

Baskı

Turkuvaz Haberleşme ve Yay. A. Ş.

Güzeltepe Mahallesi Mareşal Fevzi Çakmak Caddesi

B Blok No: 29/1/1 Eyüpsultan İstanbul

Telefon: 0212 354 3000

Sertifika No: 46403

1. Baskı: Mart 2021

ÇÖKÜŞ:
FİNANSAL KRİZLERLE DOLU
BİR ON YIL DÜNYAYI
NASIL DEĞİŞTİRDİ?

ADAM TOOZE

TÜRKÇESİ
AHMET FETHİ YILDIRIM

ADAM TOOZE

5 Temmuz 1967'de Londra'da doğdu. 1989 yazında King's College'dan Ekonomi dalında lisans derecesini aldıktan sonra, yüksek lisans eğitimine başladığı Berlin'de Soğuk Savaş'ın sona ermesine tanık olma şansına sahip oldu. Doktora derecesini London School of Economics'ten alan Adam Tooze, 1996'dan 2009'a kadar Cambridge Üniversitesi'nde çeşitli alanlarda dersler verdi. 2002 yılında, ilk kitabı *Statistics and the German State, 1900–1945: The Making of Modern Economic Knowledge* (İstatistik ve Alman Devleti, 1900–1945: Modern Ekonomik Bilginin Oluşumu) ile Philip Leverhulme Modern Tarih Ödülü'ne layık görüldü. Cambridge'den sonra Yale Üniversitesi'nde görev aldı ve burada Paul Kennedy'nin yerine Uluslararası Güvenlik Çalışmaları Direktörü oldu. Adam Tooze, 2015 yılından itibaren Columbia Üniversitesi Tarih Bölümü'nde görev almakta ve ekonomi tarihi, tarih felsefesi ve küresel siyaset üzerine dersler vermektedir. Adam Tooze, 2019 yılında *Crashed: How a Decade of Financial Crises Changed the World* (Çöküş: Finansal Krizlerle Dolu Bir On Yıl Dünyayı Nasıl Değiştirdi?) adlı eseriyle Lionel Gelber Ödülü'ne layık görülmüştür.

AHMET FETHİ YILDIRIM

Türkiye'nin en üretken çevirmenlerinden biri olan Ahmet Fethi Yıldırım 1959'da doğdu. 1990'dan bu yana yayımlanan yüz civarındaki kitap çevirisi arasında Farhad Daftary'den *Şii İslam Tarihi* (Alfa) ve *İsmaililer* (Alfa), *Bertrand Russell'dan Batı Felsefesi Tarihi I, II, III* (Alfa), Theda Skocpol'ün derlediği *Tarihsel Sosyoloji* (Tarih Vakfı Yurt Yayınları), Julia M. H. Smith'ten *Roma'dan Sonra Avrupa* (Alfa), Stefan Ihrig'den *Naziler ve Atatürk* (Alfa), Marc David Baer'den *IV. Mehmet Zamanında Osmanlı Avrupası'nda İhtida ve Fetih* (Hil), E. P. Thompson'dan *Teorinin Sefaleti* (Nika), Ernesto Laclau'dan *Siyasal Kimliklerin Oluşumu* (Köprü Kitaplar), Karl Marx'tan *Felsefe Yazıları* (Hil), Geoffrey Nowell Smith'ten *Dünya Sinema Tarihi* (Kabalıcı), John Freely'den *Büyük Türk: İki Denizin Hâkimi Fatih Sultan Mehmed* (Doğan Kitap), Tom Standage'tan *Altı Bardakta Dünya Tarihi* (Kırmızı Kedi) gibi eserler bulunmaktadır.

Dana'ya

İÇİNDEKİLER

Teşekkürler	9
Giriş	13

I. KISIM YAKLAŞAN FIRTINA

1. Bölüm: “Yanlış Kriz”	35
2. Bölüm: Eşikaltı	51
3. Bölüm: Transatlantik Finans	77
4. Bölüm: Avro Bölgesi	95
5. Bölüm: Çok Kutuplu Dünya	119

II. KISIM KÜRESEL KRİZ

6. Bölüm: “Küresel Tarihteki En Kötü Finansal Kriz”	141
7. Bölüm: Kurtarma Paketleri.....	163
8. Bölüm: “Büyük Olay”: Küresel Likidite	194
9. Bölüm: Avrupa’nın Unutulan Krizi: Doğu Avrupa	210
10. Bölüm: Doğudan Esen Rüzgâr: Çin	227
11. Bölüm: G20	241
12. Bölüm: Teşvik	261
13. Bölüm: Maliyeyi Düzeltmek	274

III. KISIM AVRO BÖLGESİ

14. Bölüm: Yunanistan 2010: Temdit ve Taklit	299
15. Bölüm: Bir Borç Devranı	321
16. Bölüm: G-Sıfır Dünyası	344
17. Bölüm: Kıyamet Döngüsü	366
18. Bölüm: Ne Gerekliyorsa	390

IV. KISIM ARTÇI ŞOKLAR

19. Bölüm: Amerikan Gotik	415
20. Bölüm: Azaltma Öfkesi	435
21. Bölüm: “****Tir Et AB”yi: Ukrayna Krizi	447

22. Bölüm: #ThisIsacoup	470
23. Bölüm: Korku Projeleri	496
24. Bölüm: Trump	518
25. Bölüm: Gelecekteki Olayların Görünüşü	550
Dizin	563

TEŞEKKÜRLER

Bu kitap acilen yazıldı ve bunun olmasını sağlayanlara derin minnet borçluyum. Sarah Chalfant ve Wylie Agency ile birlikte çalışmak her zamanki gibi pürüzsüz oldu. Editörlerim Simon Winder ve Wendy Wolf projede coşkuyla işbirliği yaptı. Melanie Tortoroli, ilk taslaklar üzerine paha biçilmez öğütler verdi. Onların, Viking ve Penguin'deki üretim ekibinin çalışması, bu kitabı çizginin karşı tarafına taşıdı.

Taslağa şekil verirken, Nick Monaco, Kevin James Schilling ve Ella Plaut Taranto'nun özenli editöryel ilgisinden çok yararlandım.

Proje, Yale ve Columbia'da verilen bir lisans dersi biçimini aldı; öğretim üyeleri arasında Ted Fertik, Gabe Winnant, Nick Mulder, Madeline Woker, David Lerer ve Noelle Tuteur vardı. Hepsine çok minnettarım.

Ayrıca Ted Fertik, Grey Anderson, Stefan Eich, Anusar Farooqui, Nick Mulder, Hans Knundani ve Nicholas Monaco, ilk evreden itibaren taslağı okudu ve yorumladı. Wolfgang Proissel, Barnaby Raine ve Dana Conley belirli bölümlere kendi yorumlarını ekledi. Bu arkadaşlar ve muhataplar, bireysel ve toplu olarak, onlara ne kadar çok borçlu olduğumu biliyorlar.

Stefan Eich ve Danilo Scholz ile birlikte yazdığım parçalar, argümanın daha da keskinleşmesine yardımcı oldu.

Kitapla bağlantılı olarak, burada tasvir edilen dramın katılımcıları ve tanıklarıyla, bir dizi meslektaşla yapılan görüşmelerden çok yararlandım.

Araştırmanın bir parçası olarak, Mario Monti, Giuliano Amato, Timothy Geithner ve Giulio Tremont'la görüşme ayrıcalığına sahip oldum. Konuşmalarımı za ayırdıkları zamandan ötürü son derece minnettarım.

Columbia'da Avrupa Enstitüsü müdürü olarak rolümden ötürü Frans Timmermans, Pierre Moscovici, Pierre Vimont, Marco Buti ve Moreno Bertoldi ile argümanları deneme şansı buldum.

François Carrel- Billiard, enstitüde vazgeçilmez iş ortağımdır. Onunla birlikte çalışmak bir ayrıcalıktır.

Fed'in emektarları Nathan Sheets ve Patricia Mosser, cömertçe zaman ayırdı.

Erik Berglof, Doğu Avrupa krizini enine boyuna düşünmeme yardımcı oldu.

Peter Garber'un ayarladığı Mervyn King'le bir akşam yemeği, çok aydınlattıcı oldu.

Perry Mehrling, Brad Setser, Mike Pyle, Clara Mattei, Martin Sandbu, Nicolas Véron, Cornel Ban, Gabriella Gabor, Shahin Vallée ve Eric Monnet paha biçilmez katkı sağladı.

Her zamanki gibi, eski arkadaşlarım David Edgerton ve Chris Clark vazgeçilmez bir destek sağladı.

Hamburg Stiftung für Sozialgeschichte'nin lütfuyla Berlin'de, Heidelberg Ameirkan Araştırmaları Merkezi, Amerikan Akademisi Berlin, Brown Üniversitesi, Stanford, Michigan Üniversitesi Eisenberg Enstitüsü, Avrupa Üniversitesi Enstitüsü, NYU Floransa, New School, UCLA, MaxPo konferansı, Alman Tarih Enstitüsü Paris, Londra'da Science Po kamu borçları projesinin bir parçası olarak FPHL atölyesi ve NYU Kandersteg atölyesinde gerçekleşen atölyelerde, konferanslarda ve seminerlerde kitabın argümanlarını sinama şansını buldum. Beni ağırlayanlara ve bütün bu etkinliklere katılanlara minnettarım.

Birmingham'da Francesca Carnevali'yi anma konferansında, Avrupa bankalarıyla ilgili tartışmanın bir versiyonu okundu.

Knut Borchardt'ın yönettiği ve Jürgen Habermas'ın katıldığı bir Siemens Stiftung seminerinde sunum yapmak, özel bir onurdu.

Resmî akademinin dışında, Twitter'da ve Facebook'ta yoğun, gerçek-zamanlı bir tartışmanın yirmi birinci yüzyılda nasıl gelişebileceğine ilişkin anlayışımı değiştiren zeki ve bilgili kalabalığa rastladığım için olağanüstü derecede şanslıyım.

İşimin seyri içinde bu proje, ikili bir ayrıma işaret eder. Zaman olarak ileriyeye, çağdaş tarih alanına taşındım. Aynı zamanda geriye doğru, gençlik meşgalesi iktisatla yeniden uğraşmaya döndüm. Bu ikili hareket, bana iki öğretmene olan borcumu hatırlattı.

Doktora danışmanım Alan Milward zeki ama zor bir insandı. Kişisel yapım nedeniyle, onunla ilişki kurmak özellikle yüksek risk taşımaktaydı. Ama ayakta kaldım ve Alan, modern Avrupa tarihi alanında yükselen bir figür olarak duruyor. Avro bölgesi kriziyle ilgili görüşüme katılıp katılmayacağını bilmiyorum ama Alan'ın varlığını hissediyorum.

Wynne Godley çok farklı bir rehber ve öğretmendi. Ruhun cömert ve sıcak olan Wynne, King's'deki ilk yılımda bana kol kanat gerdi; beni ve bir grup çağdaşımı, o sırada iktisadın kendine özgü bir kolu olan şeyle tanıştırdı. Bunu yaparken, entelektüel bir sıcaklık ve yaşamsallık modeli sundu. İktisatta ilk büyük aşkım olan ISLM modeliyle ilgili içimde oluşmakta olan kuşkuları doğruladı. Wynne, beni makro modellerde "akımların ötesi"ne bakmanın ve stok-akım tutarlılığında ısrar etmenin önemiyle tanıştırdı. Bu ilk etkilenme olmasaydı, yaklaşık otuz yıl sonra yazılan bu kitap, sanırım aynı olmazdı.

Bir kitap yazmak duygusal, entelektüel ve fiziksel bir iştir. Evde yaptığım iştir ve evde her şeyi, sevgisi ve desteğiyle başından sonuna kadar bu projeye güç veren ve besleyen eşim Dana Conley'e borçluyum. Bana ve dünyama bu kadar açık, böylesine meşgul, zeki, cesur, hayat dolu ve seven bir arkadaşına sahip olmak, tarif edilemez bir nimettir.

Dana'nın harika hediyesi Puppy Ruby neşe, sıcaklık, yürüyüş ve sonsuz avuntu ekledi.

Kızım Edie, yemek masası sohbetini bir siyasal radikalizm ve keskin içgörü patlamasıyla sarsmıştır. Güncel olaylar aklımı başımdan aldığıında, o erken gelişmiş bilgeliğini sunuyordu. Dünyaya enerjik ama ayakları yere basan ilgisi, hem esin hem cesaret kaynağıdır.

Kuşkusuz, şimdiki duygusal istikrarımın anahtarı bu üç güçtür. Bu kitabın bizi ayırmayıp birbirimize daha çok yakınlaştırması ve bize konuşacak şeyler vermiş olması, benim en büyük kişisel memnuniyetimdir.

Büyük ölçüde, seçkin bir psikanalistin bilgece öğütleri sayesinde bütün bunları söyleyebiliyorum. İsimsiz kalacak. Ama herkes bu kadar şanslı olmalıdır.

Nicolas Véron'un bir akşam Washington Square Park'ta bana söylediği gibi, 2008'den beri olup bitenleri anlamlandırmak, kolektif bir iştir. Bir tarihçi olarak, bu kolektife dâhil olmak olağanüstü bir ayrıcalıktır. Umarım, bu kitap gördüğüm nezaketin küçük de olsa hakkını verir.

New York City
Ocak 2018

GİRİŞ

KÜRESEL BİR ÇAĞIN İLK KRİZİ

16 Eylül 2008 Salı, “Lehman’dan sonraki gün”dü. Küresel para piyasalarının durduğu gündü. Washington’da Amerikan Merkez Bankası Yönetim Kurulunda 16 Eylül, dünyanın merkez bankalarına yüz milyarlarca dolar akıtma acil planlarıyla başladı. Wall Street’te bütün gözler AIG’deydi. Küresel sigorta devi günü atlatacak mıydı yoksa yatırım bankası Lehman’ın izinden gidip batacak mıydı? Bir şok dalgası dışarıya doğru yayılıyordu. Haftalar içinde etkisi bütün dünyada fabrikalarda ve tersanelerde, mali piyasalarda ve ticaret borsalarında hissedilecekti. Bu arada Midtown Manhattan’da 16 Eylül 2008, BM Genel Kurulunun altmış üçüncü toplantısının açılış günüydü.

Doğu Kırk İkinci Sokakta bulunan BM binası, New York’ta mali iktidarın bulunduğu yer değıldir. 23 Eylül sabahı başlayan genel kurul toplantısında konuşanlar da, bankacılık krizinin teknik ayrıntıları üzerinde durmadı. Ama daha geniş anlamı üzerinde konuşmakta ısrar ettiler. Konuşacak ilk hükümet başkanı, krizi tetikleyen bencilliğı ve spekülâtif kaosu kınayan Brezilya Devlet Başkanı Lula’ydı.¹ Ondan sonra kürsüye çıkan Başkan George W. Bush’la karşıtlık, ürkütücüydü. Bush, gerçeklikten kopuk, sekiz yıllık başkanlığının başarısız gündemiyle lanetli bir adam kadar topal ördek gibi görünmüyordu.² Konuşmasının ilk yarısı, takıntılı bir biçimde küresel terörizm hayaleti etrafında döndü. Sonra, yeni-muhafazakârların gözde temasında, Ukrayna ve Gürcistan’ın “renkli devrimler”iyle sonuçlandığını gördüğü ileri demokrasi temasında teselli buldu. Ama bu, 2003/2004’teydi. Kısa bir yürüme mesafesinde bulunan Wall Street’i kasıp kavuran yıkıcı finansal krize, başkanın konuşmasının sonunda yalnız iki paragraf layık görüldü. Bush söz konusu olduğu ölçüde, “türbülans” çok taraflı bir eylem konusu değıl, Amerikan hükümetince ele alınacak bir Amerikan meydan okumasıydı.

Diğerleri aynı fikirde değıldi. Filipinler devlet başkanı Gloria Macapagal Arroyo, Amerika’nın finansal krizinin “korkunç” bir belirsizlik “tsunamisi” başlattığından söz etti. “Yalnızca burada, Manhattan Adası’nda değıl,” yerküreye yayılıyordu. İlk sarsıntılar 2007’de finansal piyasaları titrettiğinden beri, sürekli “en kötüsü geçti” diye dünyaya güvence verilmişti. Ama art arda “tünelin ucundaki ışık,” “küresel finansal sisteme yeni şoklarla son sürat yaklaşan bir tren” olduğunu göstermişti.³ Amerika’nın istikrar sağlama çabaları her neyse, işe yaramıyordu.

1. <http://www.un.org/en/ga/63/generaldebate/brazil.shtml>.

2. http://www.un.org/en/ga/63/generaldebate/pdf/usa_en.pdf.

3. http://www.un.org/en/ga/63/generaldebate/pdf/philippines_en.pdf.

BM’de peş peşe konuşmacılar küresel yönetim sorunlarıyla ve nihayetinde baskın dünya gücü olarak Amerika’nın konumuyla ilişkilendirdi. Yakın zamanda kendi yıkıcı finansal krizini yaşayan bir ülkenin adına konuşan Arjantin devlet başkanı Cristina Fernández de Kirchner, sevindiğini gizleyecek biri değildi. Bir kere, bu krizin suçu çevre ülkelere yüklenemezdi. Bu, “dünyanın birinci ekonomisinden çıkan” bir krizdi. On yıllardır, “piyasa her şeyi çözecek” diye Latin Amerika’ya ders verilmekteydi. Şimdi ise Wall Street çuvallıyor ve Başkan Bush, ABD Hazine Bakanlığı’nın imdada yetişeceğini vaat ediyordu. Peki, Amerika Birleşik Devletleri karşılık vermeye uygun bir durumda mıydı? “Şimdiki müdahale,” diyordu Fernandez, yalnızca “hafızalardaki en büyük” müdahale değildi, “inanılmaz bir ticaret ve bütçe açığı olan bir devlet tarafından yapılmakta”ydı.⁴ Eğer bu dayanmaksa, o zaman gelişmekte olan dünyanın çoğunun tâbi kılındığı finansal ve parasal disipline ilişkin “Washington Mutabakatı” açıkça ölmüştür. “Bu, davranışları ve politikaları gözden geçirmek için tarihsel bir fırsattı.” Sergilenen, yalnızca Latin Amerika kızgınlığından ibaret değildi. Koroya Avrupalılar da katıldı. Hem Fransa cumhurbaşkanı hem Avrupa Konseyi başkanı olarak konuşan Nicolas Sarkozy monoton bir sesle, “Dünya artık tek süper-gücün olduğu tek-kutuplu bir dünya değildir; Doğusuyla ve Batısıyla iki-kutuplu da değildir. Artık çok-kutuplu dünyadır,” diyordu.⁵ “21. yüzyıl dünyası, 20. yüzyılın kurumlarıyla” yönetilemezdi. Güvenlik Konseyi ve G8 genişletilmeliydi. Dünyanın yeni bir yapıya, bir G13 ya da G14’e ihtiyacı vardı.⁶

Küresel yönetim ve Amerika’nın bundaki rolü, yeni binyılda Birleşmiş Milletlerde ilk kez sorun edilmiyordu. Fransa cumhurbaşkanı BM’de Amerikan tek-tarafılığına karşı konuşurken, 2003’ün, Irak’ın ve o korkunç savaş üzerine mücadelelerin yansımalarını kimse göz ardı edemezdi. Avrupa ile Amerika’yı, hükümetler ile yurttaşları acı şekilde bölen bir andı.⁷ İki kıta arasında ürkütücü bir siyasal kültür uçurumunu açığa vurmuştu. Cumhuriyetçi Partinin sağ kanadında Bush ve yandaşlarını sindirmek, dünyanın sağ eğilimli, yirmi birinci yüzyıl yurttaşları için kolay değildi.⁸ Demokrasinin ileri yürüyüşünden söz etmelerine rağmen, 2000’de kendilerini iktidara taşıyan seçimi kazandıkları bile net değildi. Tony Blair ile işbirliği içinde, kitle imha silahları (KİS) konusunda dünyayı kandırmışlardı. İlahi ilhâma utanmaz başvurularıyla ve haçlı gayretiyle, hem AB’nin hem BM’nin üstüne giydiği modernlik –aydın, saydam, liberal, kozmopolit– kavrayışını umursamadıklarını gösterdiler. Bu giysi, elbette, vitrinlikti; simgesel siyaset türüydü. Ama simgeler önemlidir. Hem anlam hem hegemonya inşasında temel bileşendir.

4. <http://www.un.org/en/ga/63/generaldebate/argentina.shtml>.

5. http://www.un.org/press/en/2008/080923_Sarkozy.doc.htm.

6. http://www.un.org/en/ga/63/generaldebate/pdf/uk_en.pdf.

7. P. H. Gordon ve J. Shapiro, *Allies at War: America, Europe, and the Crisis over Iraq* (New York: McGraw-Hill, 2004).

8. J. Habermas ve J. Derrida, “February 15, or What Binds Europe Together: Plea for a Common Foreign Policy, Beginning in Core Europe,” *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, Mayıs 31, 2003, *Old Europe, New Europe, Core Europe*, ed. D. Levy, M. Pensky ve J. Torpey (Londra: Verso, 2005) içinde.